

Josef Beneš

O německých příjmeních Čechů

Sborník referátů a příspěvků ze 3. zasedání mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku v Liblicích u Prahy r. 1966.
Vydáno jako příloha Zpravodaje Místopisné komise ČSAV, Praha 1967 (s. 175-178).

Německá příjmení Čechů vzbuzují velký zájem české veřejnosti, ale jejich složitá problematika nebyla dříve jako celek systematicky vědecky zpracována. Při rozmanitých příležitostech byla vykládána příjmení jednotlivá, nebo bylo sděleno proč se vyskytují u našich lidí. Příčiny, proč určité procento Čechů má německé příjmení, byly vykládány často velmi nepřesně, zejména místní poměry bývaly zevšeobecňovány. Podle svého původu jsou čtyři typy našich německých příjmení: a) - po předku Němci, b) - z přejatých slov (jmen obecných, křestních jmen, ze středohornoněmeckých dobových podob našich místních jmen), c) - překlady českých příjmení, d) - německá jména po chalupě.

Opravdu německá jsou jen příjmení skupiny sub a), neboť za německá můžeme považovat jen ta, která vytvořili Němci svými slovtvornými prostředky a svými postupy pojmenovávání z jazykového materiálu německého nebo Němci přejatého. Pravá německá příjmení přešla na české rody v různých dobách nejčastěji tím, že v českém nebo převážně českém prostředí je zdědila rodina po předku Němci. Němečtí jednotlivci, zejména vandrovní tovaryši a čeled', jakož i menší skupiny (rolníci toužící po půdě, horníci ap.) se totiž dostávali do českého prostředí při hledání zaměstnání a také dosídlováním - feudálové nezřídka neplně obsazenou obec doplnili Němci.

Tito příchozí navazovali pravidelně příbuzenské vztahy s českými místními i okolními obyvateli a splývali někdy už sami, ale nejčastěji až jejich potomstvo s českou, zpravidla matčinou stranou: s jejím místním a okolním příbuzenstvem byly styky hojnější a intenzivnější, než s příbuzenstvem strany druhé - zejména otcovým, poněvadž často bydlívalo daleko. Podobným způsobem, tedy spřízňováním s českými rody, se amalgamovaly - tu rychleji, tu pomaleji - německé ostrůvky a poloostřůvky, někdy i okraje souvislého území německého obyvatelstva.

Postup měl příčinu v tom, že drobný pracující člověk myslil na těžkosti hmotného rázu, měl vedle existenčních starostí sklon a touhu nelišit se v místě od starousedlých lidí a vyhnout se diskriminaci. Nešlo tu zpravidla o vědomé a chtěné počestování, ale o živelné splývání s národem jednoho z členů různonárodního manželství, a to s tím národem, který měl v místě početní převahu. Tento postup se dál i za největšího politického úpadku českého národa.

Příjmení německého původu přešla takovým postupem na české lidi. Bývají psána rozmanitým způsobem: Pravopisem německým (např. Wiesner), anebo podle výslovnosti (počeštěně) přepsána česky (Vízner). Nezřídka se tu setkáváme s pravopisem smíšeným (Viesner). Poněvadž dříve písemné osobní doklady nebyly tak nezbytné jako dnes a také, že pravopis příjmení nebyl tak pevný jako v nejnovejší době, byla německá příjmení podle ústní komunikace vedle zanedbávání jejich německé výslovnosti (nahrazování specificky německých hlásek a skupin hlásek příbuznými českými, zjednodušování skupin souhlásek, zejména neobvyklých v češtině) také rozmanitě komolena: Tak se na Mladoboleslavsku z Krautwurma stal Kloutvor nebo Krouvtvor a na Všetatsku z Friedlanta zase Fidranta.

Není snad potřeba připomínat, že se často vycházelo z nářeční německé podoby příslušného příjmení. Zejména v derivacích z příjmení německého původu je silné komolení: Hrušky, které mají jméno -jak poučuje historik Ivančic J. Kratochvíl - podle občana Stieglmayera, se u V. Nezvala jmenují „štygrmarky“. Zakončení bývala přizpůsobena českým příponám: Jungovi, muži tety spisovatele Josefa Holečka, říkali Junek (román Naši, 1. díl, s. 122), z Fröhlichů se stali Frolíci a podobně. K příjmením německého původu přistupovaly u nás i české přípony: velmi často -a (Šmída) tak příznačné pro česká příjmení, -ák (Šmidák), -ek (Šmídek - poněmčeno ve Schmidka a znovu počeštěno ve Šmidke), -ík (Schmiedl - Šmidlík).

Že příjmení v konkrétních případech je po předku Němci, vedle dokladů o pohybu obyvatelstva svědčí i sortiment: některá jsou z křestních jmen, která se u Čechů nevyskytovala, jiná ze zeměpisných jmen přilehlého území rakouského, bavorského, saského a slezského. Některá zase mají německé rysy lexikální, hláskové a slovtvorné, příznačné pro německá nářečí rozličných krajín. V řídkých případech přešla taková příjmení na české rody získáním majetku, na kterém takové příjmení lpělo jako jméno po chalupě.

Skupina b) - nepravá německá příjmení - vznikala u Čechů, nebyla přenášena. Takováto příjmení jsou z rozličných přejatých slov: z apativ, přejatých z němčiny do našeho starého odborného názvosloví a do slangů. Už příslušná apativa bývala silně přizpůsobována české výslovnosti a i jinak počešťována. Za vlády němčiny ve vyšším školství a ve veřejné správě v 18. a v první polovici 19. století byla tato příjmení někdy převáděna do spisovné podoby původních slov německých, např. v Přešticích se z Hofmistra stal Hofmeister.

Významnou skupinu těchto nepravých německých příjmení tvoří příjmení z dobových středohornoněmeckých místních jmen. Nejzajímavější jsou příjmení z názvů hradů, budovaných českými rody: Synové Jaroslava z Hruštic (1234-1262) se už píší podle rodového hradu z Valdštejna. Zdislav z Chlumce - stavebník hradu nad Sázavou nazvaného podle rodového znaku hvězdy módní střední horní němčinou Šternberk - začal se od r. 1249 psát ze Šternberka a jeho potomci přenášeli jméno svého rodu i na jiné lokality. Podobná jména mělo mnoho našich feudálů a

z názvů podhradí se přenášela i na lidi robotné. Sem je třeba přiřadit i příjmení ze středohornoněmeckých názvů některých našich osad. K nám proniklo také nemálo německých křestních jmen a z nich tvořivali naši předkové také příjmení. Je tu namístě připomenout, že německým světcům - majícím nezřídka i vztah k našim klášterům - bývaly zasvěcovány kostely a kaple a jménem titulního patrona kostela se pak křtívalo. Že se u nás tu a tam křtílo jménem Gotthard (staročesky i Hotart) a že z tohoto jména vzniklo české příjmení, má hluboké kořeny. Klášter Ostrovský u Davle měl zvláštní vztah k světcovi Gotthardovi - proto se ve sféře vlivu tohoto kláštera stal titulním patronem kostela ve Slaném. Kostel sv. Gottharda je i v Bubenči, v Hořicích v Podkrkonoší mu byl zasvěcen působením biskupa Jana, zvláštního jeho ctitele. V pozdějších dobách byly patrně vlivem módy staré české podoby německých křestních jmen nahrazeny novějšími: proto čítáváme v 16.-17. století Fridrich místo Bedřich, Henrych místo Jindřich ap. - i tento způsob je zdrojem nepravých německých příjmení.

V dřívějších dobách nebylo neobvyklé překládat srozumitelné příjmení do jazyka textu. Tak v českém textu se někdo třeba jmenoval Jan Svoboda, v německém táž osoba Hans Frey a v latinském Johannes Liber. V době tereziánské a josefínské, kdy se do kanceláří šířila němčina, dávala se mnohdy při přepisování urbářů, zápisů do matrik ap. přednost německé podobě nebo příjmení bylo přeloženo přímo matrikářem. Některé vrstvy městského obyvatelstva si takto měnily příjmení samovolně. Další pozorování ale vede k poznatku, že počet takovýchto příjmení Čechů bývá odhadován příliš vysoko.

Ve 20. století, a to po r. 1918, koncem třicátých let a po r. 1945 docházelo u nás k opouštění německých příjmení. Nejsilněji se tato tendence projevovala po osvobození, ale přes zjednodušení úředních formalit nedošlo k tolika změnám, jako se na vysokých místech očekávalo.